

הרב חיים זלמן הלוי אייזען

מח"ס המזווה להלכה ולמעשה

חיוב מזווה בבית הכנסת של יחיד, ומקום קביעתה

להדיא, ובכה"ג אינו חייב במזווה. וכן נקט רש"י (יומא יב, א ד"ה דכרכים וד"ה דכפרים), וכן משמע מרהיטת לשון התוס' (מנחות לג, א ד"ה והא) והרא"ש (מזווה, ו).

(ב) הרמב"ם (מזווה ו, ו) השאילתות (עקב), המאירי (יומא יא ד"ה בתי), הגימוקי יוסף (מזווה ו, ב מדפי הרי"ף, ד"ה לא) ועוד ראשונים, ביארו שטעם הפטור הוא משום שבית הכנסת הוא מקום קדוש, ואחד מתנאי המזווה הוא שיהיה הבית מיוחד לדירת חול ורק אז חייב במזווה, משא"כ בית הכנסת שהוא מקום קדוש פטור ממזווה.

וכבר תמהו האחרונים על כך דבגמרא משמע שעיקר הפטור הוא משום שאין למקום בעלים מיוחדים, ומנא להו שטעם הפטור הוא משום קודש, ועוד שהרי קדושת בית הכנסת אינו מן התורה ואיך פטור ממזווה שחיובה מן התורה. ובשו"ת חתם סופר (יו"ד, רפא) כתב ליישב שאין כוונת הרמב"ם שקדושת המקום היא הסיבה לפטור, אלא עיקר הכוונה שהתורה חייבה רק מקום שיש בו דירת אדם, דכתיב ביתך, משא"כ בית הכנסת הרי הוא דירת ה' אלוקי ישראל ותמיד השכינה שרויה שם, כמו שדרשו (מגילה כט, א) עה"פ ואהי להם למקדש מעט אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, ואין דירת השכינה סיבה לחייב במזווה. ובאמת כשיש בה בית דירה לשמש חייבת במזווה, לפי שכבר היא משמשת אף לדיורי הדיוט.

אמנם מדברי הגימוקי יוסף (שם) משמע שקדושת המקום היא הסיבה לפטור, שהרי פירש דהיינו טעמא דהרי"ף המחייב בתי כנסיות של כפרים במזווה, שמכך שמותר לאורחים לדור שם הרי זה ראייה שאין קדושתם חמורה כ"כ. ולפי החת"ס אינו תלוי

שאלה: בית המדרש של רב או אדמו"ר, הצמוד לביתו, ויש פתח אחד לכניסת המתפללים מבחוץ, ופתח נוסף בשביל הרב להיכנס מביתו לבית המדרש, האם פתחים אלו חייבים במזווה, ואם כן, היכן קובעים את המזווה.

א. איתא בגמרא (יומא יא, ב) תניא בית הכנסת שיש בה בית דירה לחזן הכנסת, חייב במזווה. ושאיין בה בית דירה ר"מ מחייב וחכמים פוטריין. וכתבו התוס' (שם ד"ה שאין): משמע מכאן דבית הכנסת ובית המדרש שאין בו בית דירה דלא בעי מזווה, דמסתמא הילכתא כרבנן. ועוד כתבו התוס' שיש להוכיח גם מהגמרא בברכות (מו, א) שבית הכנסת פטור ממזווה, דאיתא התם, רבין ואבבי הוו קא אזלי באורחא, קדמיה חמריה דרבין לדאבבי ולא אמר ליה [רבין לאבבי] נזייל מר, אמר [אבבי] מדסליק האי מרבנן ממערבא גס ליה דעתיה, כי מטא לפתחא דבי כנישתא אמר ליה [רבין לאבבי] ניעל מר אמר ליה [אבבי] ועד השתא לאו מר אנא, אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן אין מכבדין אלא בפתח שיש בה מזווה, דאית בה מזווה אין דלית בה מזווה לא, אלא מעתה בית הכנסת ובית המדרש דלית בהו מזווה הכי נמי דאין מכבדין, אלא אימא בפתח הראוי למזווה, [כלומר בכניסת כל פתחים למעוטי דרכים ופרצות, רש"י]. משמע נמי מהכא דבית הכנסת ובית המדרש לא בעי מזווה.

ב. ובטעם פטור בית הכנסת ממזווה, מצאנו שתי דרכים בראשונים:

א) מפשטות הסוגיא דיומא (שם) נראה שטעם הפטור הוא משום שנתמעט מ'ביתך' שצריך שיהיו בעלים מיוחדים, משא"כ בית הכנסת השייך לרבים אין בעליו מבוררים

הכנסת דאמרי' שחייב במזוזה, הכוונה דחייב מצד שפתח זה משמש ככניסה לבית, וקובעים את המזוזה מימין הכניסה אל הבית¹.

(ב) עוד תירצו התוס' (ביומא שם) דשאני בית הכנסת דרבים מבית הכנסת דיחיד, דביהכ"נ של רבים פטור ממזוזה, משא"כ בית הכנסת דיחיד חייב במזוזה, והך דרב הונא ורבי, ביהמ"ד שלהם היה, ולכן חייב במזוזה. ולפי זה מצינו בית הכנסת שחייב במזוזה, והיינו ביהכ"נ דיחיד.

ולכאורה תירוץ זה שתי' התוס' דביהכ"נ דיחיד חייב במזוזה, היינו דווקא אי נימא דטעם פטור ביהכ"נ ממזוזה הוא משום שאין לו בעלים מיוחדים, לכן כאשר יש לו בעלים מיוחדים שפיר יש לחייבו במזוזה, אמנם אי נימא דטעם פטור ביהכ"נ ממזוזה הוא משום קדושתו, מאי שנא ביהכ"נ דיחיד מביהכ"נ דרבים.

ותירץ בהעמק שאלה (שם) דשאני ביהכ"נ דיחיד שקדושתו קלה טפי, שהרי ההלכה היא (שו"ע או"ח קנא, ב) שיחיד הקובע לו מדרש בביתו לצרכו אין לו קדושת ביהמ"ד כ"כ, ולכן שפיר חייב במזוזה². אמנם זה דווקא אם נפרש שהקדושה היא הגורמת פטור, אבל אי נימא כהחת"ס דלעיל דאין הפטור משום קדושת ביהכ"נ, אלא שכל מקום שאינו מיוחד לדיורי הדיוט, אינו בכלל 'ביתך' החייב במזוזה, א"כ לכאורה גם ביהכ"נ דיחיד פטור ממזוזה.

ד. כתב הרא"ש (מזוזה, י): "ובירושלמי דפ' בתרא דמגילה משמע דבי מדרשא דרב חנינא היה בו מזוזה, ומונחת בין כתיפו של אדם. וכן בית מדרשו של מהר"ם מרוטנבור"ק ז"ל היה בו מזוזה, ואמר כשהיה ישן שינת צהרים בבית המדרש היה רוח רע מבעתו עד

כלל בדרגת הקדושה, אלא בשימוש המקום. גם הנצי"ב בהעמק שאלה (עקב, יג) פירש בדעת השאילתות והרמב"ם שהקדושה גופא היא סיבת הפטור.

יהיה הטעם איזה שיהיה, עכ"פ מורם מכל הנ"ל דבית הכנסת פטור ממזוזה, ורק כאשר יש בו בית דירה לשמש אז חייב במזוזה. וכן נפסק בשולחן ערוך (רפו, ג): "בית הכנסת, אם יש בו דירה לשום אדם חייב במזוזה". ובלא דירה, פטור.

ג. והקשו התוס' דהא אמרינן במנחות (לג, א) ההוא פיתחא דהוה עייל ביה רב הונא לבי מדרשא והוה ליה מזוזה. וליכא למימר דהתם מיירי בדאית ביה בית דירה, דא"כ מאי פריך מינה התם לפתחא דהוה עייל ביה רבי לבי מדרשא לא הוה ליה מזוזה, לישני דההיא דרבי לא הוה ביה בית דירה ודרב הונא באית ביה בית דירה. ובעל כרחך דסתם בית המדרש חייב במזוזה.

ומצינו כמה אופנים בראשונים לתרץ את סתירת הסוגיות, ויש נפק"מ לדינא בין התירוץ.

(א) התוס' (שם בתירוץ א', וכן במנחות לג, א ד"ה והא) תירצו דפתח בית הכנסת פטור ממזוזה, ופיתחא דבי רב הונא ורבי דשקלינן וטרינן התם לחייבם במזוזה, היינו בפתח שבין ביתם לבית המדרש, ומצד כניסה לבית יש לדון בה לחייבה במזוזה, ואהא אמרינן דפיתחא דבי רב הונא הו"ל מזוזה, משא"כ פיתחא דבי רבי לא הוה ליה מזוזה, לפי שלא היה רגילות להשתמש באותו פתח. ולפי זה נמצא דלכו"ע פתח בית הכנסת, המשמש רק לכניסה לביהכ"נ, פטור ממזוזה. וכתירוץ זה נקט הכסף משנה בדעת הרמב"ם (ו, יא). ופשוט דבכה"ג שיש פתח בין ביתו לבית

1 חקרי לב (יו"ד רפו, קסט), מזוזה בתך (רפו, מד) ועוד אחרונים.

2 ונראה דכל זאת יש חילוק בין טעם התוס' לטעם ההעמק שאלה, באופן שיחיד בנה ביהמ"ד לרבים, אלא שהשאירו בבעלותו, דבכה"ג שבעליה ניכרין, לפי תוס' יהיה חייב במזוזה, משא"כ לפי ההעמק שאלה פטור, דכיון שהוא ביהמ"ד לכל דבר קדושתו חמירא.

"בית המדרש פטור. עיין בתוס' פרק קמא דיומא דף י"א ע"ב סוד"ה שאין בו בית דירה, שכתבו דאם היה בית המדרש של יחיד ולא של רבים חייב במזוזה, וכן כתב בפסקי תוס' שם, וכ"כ בספר תפארת למשה ע"ש". והיינו דאף שהביא השו"ע דמעיקר הדין בית המדרש פטור ממזוזה, מ"מ בית המדרש דיחיד חייב במזוזה מעיקר הדין⁴. וכן כתב במקדש מעט (רפ"ו, לא), מזוזות ביתך (רפ"ו, מג) וחובת הדר (ב, הערה נד), וכן משמע באבני נזר (יו"ד שפד, ד) וחזון איש (יו"ד ריז, ז). ומסתמת הדברים נראה דחייב אפי' לברך על קביעות המזוזה.

ומכל מקום, לפי מה שנתבאר לעיל, לכאורה אם הטעם לפטור בית המדרש הוא משום שאינו מיוחד לדירת אדם, כי אם לתשמישי גבוה, וכדברי החת"ס, אפשר דבכה"ג שהוא של יחיד נמי פטור, דסוף סוף אינו משתמש בו לדברים אחרים רק לצרכי גבוה. וכן כתב במזוזות ביתך (רפ"ו, שעה"צ פו) דמשמע קצת באגודה דאף ביהמ"ד של יחיד פטור. לכן כתבו כמה ממלקטי זמנינו שאף בבית המדרש של יחיד לא יברך על קביעות המזוזה.

מהמבואר עד כאן עולה, דבין בית הכנסת ובין בית המדרש מעיקר הדין פטורים ממזוזה, אלא שלכתחילה ראוי לקבוע מזוזה בביהמ"ד בלא ברכה, לפי שיושבים שם התלמידים מהבוקר עד הערב. ואם הם של יחיד יש לחייבם בכל אופן במזוזה, כמ"ש האחרונים.

ובית המדרש של רב ואדמו"ר הסמוך לביתו, כיון שבדרך כלל אין יושבים שם מהבוקר עד הערב כבבית המדרש, פשוט שדינו כבית הכנסת, ואילו היה שייך לרבים פטור לגמרי ממזוזה, אלא דכיון שהוא של

שתיקן מזוזה בפתח". והיינו דלשיטתם אע"פ שבית הכנסת פטור ממזוזה, מכל מקום בית המדרש חייב במזוזה. ובטעם הדבר כתבו הב"ח (רפ"ו, י) והש"ך (רפ"ו, יט) דשאני בית המדרש מבית הכנסת לפי שיושבים בו התלמידים מהבוקר עד הערב, דומה לדירה, משא"כ בבית הכנסת אין שוהים בו כי אם שיעור תפילה בלבד³.

ומדברי הב"ח נראה שגם הבבלי מודה לדין זה, לפי דעת מהר"ם, דיש חילוק בין בית הכנסת לבית המדרש, ומה דאיתא ביומא דפטור ממזוזה, היינו ביהכ"נ, משא"כ סוגיא דמנחות מיירי בבית המדרש, ושם חייב במזוזה. ולפי זה יש לנו עוד מהלך ליישב את סתירת הסוגיות, אלא שצ"ע דבברכות (מז, א) משמע להדיא דלשיטת הבבלי גם בית המדרש פטור ממזוזה.

ומכל מקום דעת הרמב"ם (שם) והתוס' (שם) והרא"ש (שם), דבית המדרש פטור ממזוזה, ולא חילקו בין בית הכנסת לבית המדרש.

וכתב הבית יוסף (רפ"ו, י): "ולענין הלכה, אף על פי שהרמב"ם והתוס' והרא"ש מסכימים לדעת אחת, נכון להצריך מזוזה לבית המדרש, כדברי הירושלמי ומהר"ם, כי ירא אלקים יצא את כולם, וכ"ש בדבר שאין בו חסרון כיס הרבה, אבל לא יברך על קביעותיה". וכתב הב"ח (שם): "ולפע"ד נראה דנכון הוא שכשיקבע מזוזה בפתח הבית ויברך עליה, שיהא דעתו גם על קביעות המזוזה שבבית המדרש, ויקבע אותם זה אחר זה, תחילה בפתח הבית ואחר כך בפתח בית המדרש וברכה זו חוזרת על שניהם". וכן נפסק בשו"ע (רפ"ו, י) ובש"ך (ס"ק כ).

ה. וכתב שם הפתחי תשובה (ס"ק ט):

3 וחילוק זה הוא לפי כל הטעמים לפטור ביהכ"נ, דבכל אופן שנינו דכשיש בו בית דירה לחזן חייב במזוזה, מאיזה טעם שיהיה, והכי נמי ביהמ"ד, לדעת המחייבים, נחשב כיש בו בית דירה.

4 וצ"ק אמאי לא הביא הפתחי תשובה דין זה גם על בית הכנסת שכתב המחבר בסעיף ג' שפטור, דאם הוא של יחיד חייב.

ובדך ימין שנכנסים לו קובעים אותה". היינו שמקום הקביעה הוא לפי היכר ציר, ולא יזוה חדר שהדלת נפתחת, בימין חדר זה קובעים את המזווה.

ז. אמנם כבר כללו לנו הפוסקים [ע"י ט"ז וש"ך שם, ובשו"ת תשובה מאהבה (א, סא) הובא בפת"ש שם (ס"ק ד) ובמנחת יצחק (א, פט) ועוד פוסקי זמנינו] שיש הכרעות הקודמים להכרעת היכר ציר, והם: א. חדר פנימי, דהיינו שהפתח הזה הוא הכניסה היחידה של החדר, שאז קובעים את המזווה לימין החדר הפנימי. ב. עיקר דרך ההילוך, דהיינו שהולכים אחר צורת ההליכה העיקרית בפתח זה, כגון שהולכים מחדר א' לחדר ב' יותר ממה שהולכים מחדר ב' לחדר א', נמצא שעיקר הכניסה היא מחדר א' לב' ואז קובעים את המזווה בימין הכניסה לחדר ב'. ג. עיקר חשיבות התשמיש, היינו שאם יש חדר שבו משתמשים יותר מהחדר השני, קובעים את המזווה לימין הכניסה לחדר ששם עיקר תשמישו.

השתא בנידון הפתח המיועד לכניסת הרב לביהמ"ד, נראה לכאורה, שאע"פ שאין זה הפתח היחיד לכניסת בית המדרש, שהרי יש פתח נוסף לכניסת כל המתפללים, מכל מקום הרי בפתח זה גופו, יותר נכנסים מהבית אל בית המדרש מאשר מביהמ"ד אל הבית. כי על פי רוב כשהרב מגיע מהרחוב נכנס קודם לביתו, וגם ע"פ רוב נמצא בביתו יותר, ורק לתפילה נכנס מביתו לבית המדרש, אבל אין הסדר שמגיע מהרחוב לבית המדרש ורק משם נכנס לביתו, א"כ הרי עיקר דרך ההילוך בפתח זה הוא להיכנס אל בית המדרש, נמצא שצריך לקבוע את המזווה בימין הכניסה אל בית המדרש.

ובשלמא אי נימא דבית המדרש פטור ממזווה, כדעת רוב הראשונים, וכל חיוב פתח זה הוא רק מצד הכניסה אל הבית, בכה"ג אין אנו מתחשבים בכך שעיקר ההילוך הוא לבית המדרש, כי הרי סו"ס אין כניסה זו מחייבת

יחיד בלבד, יש לחייבו במזווה אף בכה"ג וכמו שכתבו התוס'. וממילא בפתח בית המדרש המשמש לכניסת המתפללים מהרחוב, יש לקבוע שם מזווה בלא ברכה.

ו. ועדיין נשאר לנו לברר היכן הוא מקום קביעות המזווה בפתח שבין בית המדרש לבית הרב, שדרך שם נכנס הרב ובני ביתו להתפלל, האם קובע את המזווה בימין הכניסה לבית המדרש או בימין הכניסה אל הבית. הנה, לפי פירוש רוב הראשונים [תוס' והרא"ש שם, הרמב"ם (ו, יא) והמאירי (יומא יא ד"ה כל פתח)], וכן נקטינן עיקר להלכה, הא דאיתא בגמרא דפתחא דבי מדרשא דרב הונא היה לו מזווה, היינו פתח שבין ביתו לבין בית המדרש, ואמרינן התם בגמרא, דכיון דרגיל להיכנס דרך שם, חייב במזווה. וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (רפו, י): "בית המדרש פטור מהמזווה, ואם יש בו פתח שרגיל לצאת בו לביתו, חייב במזווה באותו פתח". ופירשו הפוסקים דהכוונה שחייב במזווה מצד שהוא כניסה אל הבית, וממילא יש לקבוע את המזווה בימין הכניסה לבית, וכמו שהובא לעיל.

וזה פשוט לשיטת הראשונים הסוברים דבית המדרש פטור ממזווה, ממילא כל חיוב פתח זה הוא רק משום שהוא משמש ככניסה ויציאה מהבית, אם כן וודאי שיש לקבוע את המזווה בימין הכניסה אל הבית. אבל לדעת הסוברים דבית המדרש חייב במזווה, ובפרט לפי מה שנתבאר לעיל דבית המדרש של יחיד הרבה מחייבים לקבוע שם מזווה, נמצא שגם בית המדרש זה חייב במזווה, אם כן באנו לנידון היכן קובעים את המזווה בפתח שבין שני חדרים ששניהם חייבים במזווה.

ודבר זה שנינו בגמרא (מנחות לג, א) וכן נפסק בשולחן ערוך (רפט, ג): "מי שחולק ביתו לשנים, ובכל חלק פתח פתוח לרשות הרבים, ובמחיצה החולקת יש פתח מזה לזה, במקום שעושה החור שבסף, שציר הדלת סובב בו ומעמיד שם הדלתות, הוא הבית.

במזווה, ורק הכניסה אל הבית מחייבת פתח זו במזווה, שפיר קובעים את המזווה בימין הכניסה אל הבית. אבל לפי מה שכתב הפת"ש ועוד אחרונים, דבית המדרש דיחיד חייב במזווה, אם כן סוף סוף פתח זה חייב במזווה אף מצד הכניסה לבית המדרש, וכיון שעיקר ההילוך בפתח הוא להיכנס אל בית המדרש, א"כ יש לקבוע מזווה בימין הכניסה אל בית המדרש. ואף שיש צד לומר דאף בית המדרש דיחיד פטור ממזווה, מ"מ כיון שדעת רוב הפוסקים הוא דחייב, לכאורה אין לנטות מדבריהם, ויש לקבוע את המזווה בימין הכניסה לבית המדרש, כיון שעיקר צורת ההילוך בפתח זה הוא לבית המדרש.

ה. ובאופן שההילוך בפתח זה שווה משני הצדדים, [וזה מצוי באופן שאין בית המדרש צמוד לדירתו ממש, אלא שיש לו חדר שלומד שם או מקבל שם אנשים לעצה וברכה, ולפעמים נכנס קודם התפילה לחדרו ויוצא משם לבית המדרש, ולפעמים להיפך שנכנס

היוצא לדינא:

א. פתח בית המדרש המשמש לכניסת המתפללים מהרחוב, חייב במזווה [ואפשר שאין לברך].

ב. פתח שבין בית המדרש לביתו:

- אם עיקר דרך ההילוך הוא מביתו לבית המדרש, חייב במזווה בימין הכניסה לבית המדרש.

- ואם ההילוך משני הצדדים שווה, יש לקבוע את המזווה לימין הכניסה לביתו.

הנלענ"ד כתבתי.

כלל ישראל קומה אחת שלימה

"אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלקיכם וגו'" "היום" קאי על ר"ה וכמ"ש "ויהי היום וגו'" ובתרגום והוה יומא דינא רבא, ביום ר"ה כל ישראל נצבים ומתעלים במקורם הראשון עד לפני הוי', ראשיכם שבטיכם וגו' מחוטב עציך עד שואב מימך, וכולם מתאחדים יחד להיות לאחדים כאחד, כי כל ישראל הם ביחד קומה אחת שלימה, וכמשל האדם שהוא בעל קומה בראש ורגלים, שאף שהראש הוא העליון והרגל הוא סוף המדריגה למטה, מ"מ הם מתאחדים ומתחברים להיות ביחד קומה אחת שלימה, ואין שלימות לראש בלי הרגלים, וכמו"כ בישראל אף שיש חילוקי מדריגות, מ"מ כולם מתחברים כאחד, וכולם צריכים זה לזה, וע"י אחדות זוכים להתעלות ביום ר"ה למקורן ושרשן.

לראות בטוב עין לכל אחד ואחד

איתא בגמ' בר"ה יצא יוסף מבית האסורים, ולפי"ז נמצא דחלום פרעה הי' ג"כ בליל ר"ה ושם כתיב ותרגינה באחו לשון "אחזה", והוא רמז שאם הבריות הם באהבה ובאחזה זה לזה, ונראות יפות זל"ז, אז מתברכת השנה ונעשית שנת שובע כמו שהי' אז, וכמ"ש רש"י כשהשובע בעולם הבריות נראות יפות זל"ז, ואם בחלום כן הי', עאכ"כ כשאנחנו נעשה כן בפועל ובהקיץ, לראות בעין יפה ובטובה אחד לחבירו, בודאי ובודאי שתהי' מזה שנה טובה ומתוקה לנו ולכל ישראל לכל המצטרך.

(הרה"ק מטשעכנאו)